

РЕЦЕНЗУВАННЯ

ВІДЗИВ

офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Калініченко Віри Ігорівни
*"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській
та «УСПИХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах",*
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство
(Донецьк, 2013)

Дисертація Калініченко Віри Ігорівни є масштабним за своїм дослідницьким підходом, комплексним, ґрунтовним і оригінальним дослідженням бінарних концептів-відповідників "SUCCESS" – "FAILURE" та "УСПИХ" – "НЕВДАЧА", виконаним у міждисциплінарному модусі, яке спрямоване насамперед на з'ясування реального, "живого" змісту цих концептів, що є характерним для них на даному синхронічному зрізі розвитку двох лінгвоспільнот.

На схвалення заслуговує "бінерний підхід", адже принцип бінарності, семантичної опозиційної роздвоєності, лежить в основі не тільки структури тексту або упорядкування концептокорпусів природних мов, а є універсальною буттєвою опозицією людського життя і природи: **свої і чужі, світлі і темні, добро і зло, бідні і багаті, вороги і друзі, електрон і позитрон, інь і ян, тощо**

Вже трюїзмом стало твердження про те, що на межі тисячоліть відбулася докорінна зміна базисної науково-лінгвістичної та гуманітарної парадигми, коли системно-структурна парадигма поступилася місцем парадигмі антропоцентричній, яка повернула людині статус "міри всіх речей" та поставила її у центр Світобудови. Дослідницький інтерес лінгвістів перемістився, так би мовити, з сосюрівських правил гри у шахи на самих гравців, у мовознавчій науці утвердилися принципи антропоцентричності й антропоморфності мови, мовна форми почала розглядатися як відображення структур людської свідомості. Типовим об'єктом для лінгвокогнітивних і лінгвокультурних розвідок останнього часу виступають концепти, ці ментальні культурно навантажені і історично зумовлені згустки інформації, які, забезпечуючи тяглість етнічної духовної традиції, по суті, жорстко детермінують всі аспекти життя та діяльності того чи того етнічного соціуму. Незважаючи на міркування деяких учених відносно того, що антропологізм у мовознавстві вже майже вичерпав свій резерв, інтерес до невидимого світу етнічних культурних констант (крізь дослідження яких етнічна людини одержує можливість краще пізнати себе і світ, у якому вона перебуває), продовжує зростати, про що переконливо свідчить проблематика кандидатських та докторських дисертацій у царині філології і суміжних гуманітарних наук. Цей факт і зумовлює **актуальність** рецензованої роботи.

Наукова новизна рецензованого дисертаційного дослідження полягає насамперед у тому, що вперше увага лінгвіста концентрується на двох міжмовних бінарних парах концептів SUCCESS-FAILURE та УСПИХ-НЕВДАЧА, когнітивні характеристики яких моделюються у зіставному аспекті на підставі аналізу даних насамперед

психолінгвістичного експерименту і на тлі з'ясування дії етносоціальних та етнопсихологічних чинників. Як правило, у зіставних лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних студіях психолінгвістичний експеримент використовується як верифікуючий спосіб перевірки даних, одержаних в ході застосування найрізноманітніших методів як традиційного, так і новітнього толку. Проте в якості основного в рамках такого роду досліджень його використовують не часто. Мені, наприклад, відома тільки одна робота зі спеціальності 10.02.15 на тему "Психолінгвістичні аспекти концепту «Багатство» (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов)", захищена у 2011р. в ІФ КНУ імені Тараса Шевченка, авторкою якої є Сурмач Ольга Ярославівна. Очевидно, цьому є сумне пояснення. Українська психолінгвістична школа все ще перебуває у стані свого становлення і формування. Основи її були закладені проф. М. П. Муравицькою, яка, на превеликий жаль, рано пішла з життя. Наскільки мені відомо, останнім часом не було захищено жодної докторської дисертації з психолінгвістики. Тимчасом в Росії ще з 80-х років ХХ ст. розвиваються потужні етнопсихолінгвістичні студії, спрямовані на дослідження структури асоціативного тезаурусу мовної особистості, на з'ясування особливостей вербально-асоціативних мереж (О. О. Леонтьєв, О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, Ю. О. Сорокін, Н. В. Уфімцева та ін.). На тлі цих фактів рельєфнішою постає **теоретична цінність** презентованої роботи, її внесок у розбудову українських етнопсихолінгвістичних студій.

Емпіричний матеріал дослідження є вельми репрезентативним – понад 8 тисяч мовних одиниць двох мов (американського варіанту англійської мови і української), відібраних з лексикографічних джерел та одержаних в ході психолінгвістичних експериментів.

Центральна проблема, яку намагається розв'язати дисертантка, – створити за допомогою методів психолінгвістичного дослідження вірогідні моделі побутування фокусних концептів у мовній свідомості англо-американського і українського етносів та на підставі їхнього зіставлення запропонувати певні висновки щодо психічних архетипів двох лінгвоспільнот, які відіграють помітну роль у форматуванні акціональної поведінки їх членів.

Для коректного розв'язання цієї проблеми авторка використовує низку методів, у якій поєднуються традиційні описовий і зіставний, структурний метод компонентного аналізу, метод польового моделювання, різноманітні психолінгвістичні методики, методи математичної лінгвістики тощо. Таке оригінальне поєднання доволі різних і за часом свого закріплення у мовознавстві, і за характером технічних процедур методів створює автентичність дослідницького підходу авторки.

Дисертаційне дослідження є композиційно струнким, складаючись з чотирьох розділів.

У першому розділі "*ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПИХ-НЕВДАЧА*" дисертантка на основі ґрунтовного опрацювання теоретичних джерел презентує ті лінгвокогнітивні термінопоняття, які є релевантними для цілей, завдань і підходів її дисертаційного дослідження (когнітивна ознака, картина світу, мовна свідомість, концепт, номінативне

поле концепту, концептосфера, комунікативна релевантність концепту, структура концепту, лексикографічне значення, психологічно реальне значення, тощо). На історії становлення і змістовому наповненні одного з них хотілося б зупинитися детальніше. Йдеться про термін "мовна свідомість". Як зазначає на с. 20 дисертантка, "...вперше поняття мовної свідомості було введено в науку В. фон Гумбольдтом". Фактично тиражується помилка, яка виникла внаслідок невдалого перекладу гумбольдтівського *nationeller Sprachsin*n. У передмові Г. В. Рамішвілі до рос. видання В. фон Гумбольдта "Избранные труды по языкознанию" (М., 2000) читаємо: "Гумбольдт вводит новое, на наш взгляд, весьма важное понятие "языковое сознание народа" (*nationeller Sprachsin*n)... В нём можно усмотреть имманентный принцип "важнейших различий языка" (с. 11). Якщо з першим твердженням шан. Г. Рамішвілі погодиться аж ніяк не видається можливим, оскільки *nationeller Sprachsin*n коректно перекладається тільки як "національний зміст мови", то стосовно другого все в порядку, адже "найважливіші відмінності мови" за Гумбольдтом якраз і зумовлювалися її загальним "національним змістом" (фактично це поняття поглинає і гумбольдтівську "внутрішню форму мови"). Таким чином, Гумбольдт не впроваджував терміна "мовна свідомість" (нім. *Sprachbewusstsein*). Це уточнення вартує з огляду на те, що, незважаючи на незадоволеність цим терміном з боку багатьох відомих вчених (О. Леонтьєв, Й. Стернін, О. Залевська), він широко використовується у сучасних психологічних і лінгвокогнітивних/лінгвокультурологічних студіях. Для психолінгвістів це насамперед асоціативний тезаурус як модель людської свідомості; для лінгвокультурологів – духовна сутність національної спільноти, що зберігається у семантичних матрицях людської свідомості (останнє розуміння близьке до *nationeller Sprachsin*n) .

У рамках другого підрозділу першого розділу Віра Ігорівна на підставі узагальнення відомостей з інших дотичних до її проблематики наукових праць подає характеристики концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в термінах їхньої універсальності, абстрактності, бінарності, регулятивності, телеономності, комунікативної релевантності. Далі пропонується зіставний опис особливостей лексикографічної репрезентації досліджуваних концептів в англійській та українській мовах із залученням солідної лексикографічної бази двох мов, яка опрацьовується статистично за допомогою критерію Стюдента. Лексикографічна представленість к. SUCCESS майже 42 % іменниковими одиницями і репрезентація к. УСПІХ тільки 28 % од. дозволяє дисертантці зробити слушний висновок відносно того, що "...при рефлексії абстрактного феномену успіху для носіїв АМС опредметнення, ... відіграє істотнішу роль у зіставленні з носіями УМС. На користь цього свідчать і результати розрахунку критерію Стюдента: різниця між відсотковими показниками іменникових одиниць, які вербалізують кк. SUCCESS і УСПІХ, є значущою на користь американського концепту" (с. дис.. 43–44). Дуже вдалими і вірогідними видаються опрацьовані та інтерпретовані дисертанткою дані, які стосуються прислівникових вербалізаторів досліджуваних концептів SUCCESS і УСПІХ, котрі дозволяють зробити висновок про більшу важливість констатації ознаки успішності

певної дії або події при осмисленні явища успіху українцями порівняно з американцями (с. 45–52). В останніх двох підрозділах першого розділу дисертантка робить цікавий екскурс до царини сучасної когнітивної психології, соціології, етики, політології, етнології, релігієзнавства, виформовуючи своєрідну еталонну модель української і американської особистості в їх реляціях до категорії успішності/неуспішності. При цьому екстралінгвістична інформація підкріплюється даними авторського психолінгвістичного експерименту. Так, як свідчить авторка, українські респонденти відчували значно більше труднощів при наданні символічних реакцій і суб'єктивних дефініцій на слово-стимул *успіх*, ніж американські мовці на слово-стимул *success* (зафіксовано 2 % відмов серед американських інформантів та 9,7 % з-поміж українських інформантів). З іншого боку, за статистичними даними проведеного психолінгвістичного експерименту українські респонденти легше впоралися із завданнями на подання дефініцій на слово-стимул *невдача*, ніж американці – на слово-стимул *failure*, що дозволяє зробити припущення про те, що українці мають більш концептуалізоване уявлення про невдачу порівняно з американцями. Все це спонукає до сумного висновку про несформованість в українській спільноті "єдиної гармонійної теорії успішності", про відсутність у ньому архетипових уявлень про успіх і шляхи його досягнення.

Слід зазначити, що В. І. Калініченко демонструє у рамках цього розділу (і далі) вміння опрацьовувати теоретичні роботи, виробляючи на підставі їх аналізу (і, звичайно, з огляду на специфіку емпіричного матеріалу свого дослідження) свій власний підхід до розв'язання фокусних теоретичних і практичних проблем, які постають на різних етапах її студій.

У другому розділі "**МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА**" на тлі розгляду найпоширеніших сучасних підходів та методів вивчення мовних концептів Віра Ігорівна пропонує свою модель дослідження концептів, яка спирається на семантико-когнітивний підхід Воронізької лінгвістичної школи З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, який у свою чергу постав з системно-семантичних (у тому числі і зіставних досліджень) лексики, що розгорнулися у Воронізькому університеті у 70-ті – 80-ті роки минулого ХХ століття.

На підставі застосування низки психолінгвістичних експериментів (вільного асоціативного експерименту, суб'єктивних визначень та експериментального виявлення символіки) дисертантка пропонує цілком слушний "двословотий" фрейм опрацювання бінарних концептів, який включає зіставне опрацювання макроструктури концептів в термінах чуттєво-образної, поняттєвої та інтерпретаційної складових та зіставний опис *польової стратифікації* концептів у термінах ядерної частини та зон ближньої, дальньої і крайньої периферії. Результати дослідження змістового наповнення концептів унаочнюються графічним моделюванням його структури, що представлено у потужних Додатках до роботи.

Як пише авторка, в експерименті взяли участь 800 осіб (400 представників американської лінгвокультури та 400 представників української мовної спільноти), ге-

терогенні щодо вікових, гендерних і фахових характеристик, які були "...відібраними в результаті простої випадкової вибірки розміром у 400 одиниць (осіб) із максимально допустимою статистичною похибкою у 5 %. ... Генеральна сукупність інформантів-представників обох зіставлюваних лінгвокультур утворена випадковим чином із загальної популяції обраних для ПЕД міст, що передбачає наявність рівних можливостей увійти до групи учасників ПЕД у всіх членів конкретної популяції (мовної спільноти)". Я б просила дисертантку дати додаткові пояснення стосовно технічної процедури залучення людей найрізноманітніших професій, віку і локусу до груп українських і американських інформантів.

У третьому розділі *"МАКРОСТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ"* інтерпретуються і графічно узагальнюються результати психолінгвістичних експериментів, на підставі чого переконливо презентуються ізоморфні та аломорфні риси макроструктурної організації концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА. Віднесення сформульованих авторкою когнітивних ознак до перцептивно-образної, поняттєвої або інтерпретаційної складових досліджуваних концептів та оцінка їх обсягу, кількісного наповнення і рейтингу дозволили авторці зробити висновки лінгвокультурологічного і лінгвокогнітивного характеру: "...для американських мовців при осмисленні успіху більш значущим є пережитий оцінний, морально-етичний, утилітарний, соціо-культурний ... досвід, тоді як для українських комунікантів важливішим є поняттєво-денотативний досвід рефлексії феномену успіху" (с. дис. 121); для американців характерне оцінювання успіху "...крізь призму подолання труднощів і перешкод на шляху до його досягнення", а для українців родина виступає одним із основних індикаторів успішності (с. дис. 138).

Є питання стосовно символічного вербалізатора *tears*, який, за даними В. Калініченко (с. 140), виступає символом успіху для американських респондентів (хоча така символізація нечисленна). Подібної символізації не було виявлено в українських респондентів. Як можна було б прокоментувати таку лакуну?

У четвертому розділі *"ПОЛЬОВА СТРАТИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ"* іншою (порівняно з третім розділом) метамовою подається польовий стратифікаційний устрій концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА (ядро, ближня, дальня і крайня периферії), що остаточно узагальнюється у Додатках до роботи.

Слід відзначити, що *Додатки* до дисертаційного дослідження п. Калініченко (180 с.) становлять окрему практичну і теоретичну її валідність, створюючи безумовну перспективу цієї роботи. Не можна не віддати належне дисертантці, яка спромоглася не тільки подати коректний опис й інтерпретацію досліджуваного об'ємного емпіричного матеріалу, а ще й унаочнити й узагальнити його результати у графіках, рисунках і таблицях для його можливого подальшого поглибленого аналізу.

У *Висновках* дисертаційної роботи узагальнюються її результати.

Як видається, шановна дисертантка досягла мети свого дисертаційного опусу – виконала комплексне психолінгвістичне дослідження, розробивши свій авторський

фрейм аналізу на перетині лексикографічних, психолінгвістичних, мовно-статистичних, соціальних та психо-когнітивних студій. Безсумнівною є не тільки суто лінгвістична, а й соціально-антропологічна значущість цієї роботи, у рамках якої зроблено спробу наукового обґрунтування особливостей ментальності і національного характеру українського етносу на тлі англо-американського способу мислення. Як влучно зазначав Г. Флобер "C'est le caractère, qui fait toujours la destinée" ("Саме характер визначає долю"). Розвиваючи ці думки далі, можна припустити, що національний характер визначає долю нації. Коли ж певні негативні риси національного характеру прорефлексовано (у контексті цієї роботи це наша українська пасивність, надія на щасливий випадок і "везіння" замість віри у результативність наполегливої праці, слабке цілепокладання тощо), виникає надія на поступову зміну змістового наповнення концептів УСПИХ-НЕВДАЧА, адже останні є історично змінними телеономними сутностями.

Автореферат дисертації та публікації автора (13 одноосібних публікацій, зокрема, 11 статей у наукових фахових виданнях України) адекватно і достатньо повно відбивають концепцію, зміст і структуру роботи.

Дисертацію написано гарною українською мовою, авторка добре володіє науковим українським дискурсом.

Попри докладність аналізу та результативність отриманих висновків у межах поставлених завдань, дослідження Віри Ігорівни Калініченко містить окремі дискусійні моменти та деякі неточності. Звернімо увагу, зокрема, на такі:

1. Вступ. На с. дис. 9 метод польового моделювання названо "польовим методом". Це створює небажані асоціації з польовими методами, які були застосовані першими американськими антропологами (Ф. Боасом, Е. Сепіром та ін.) для аналізу мов індіанського автохтонного населення Північної Америки.

2. На с. 44 дис. презентована таблиця 1.1. під назвою "Лексикографічна репрезентація концептів за морфологічною ознакою", де подані кількісні дані відносно розподілу вербалізаторів концептів за частинами мови. Як відомо, частини мови виокремлюються за плуралістичним принципом урахування трьох основних критеріїв – категоріально-семантичного, морфологічного та синтаксичного. Тому, як видається, коректніше було б атрибутивне словосполучення "за морфологічною ознакою" замінити на "за частиномовною належністю".

3. Родзинка дисертаційної праці п. Калініченко полягає у поєднанні методів психолінгвістичного експерименту з методами статистичної лінгвістики. Проте у списку літератури єдиним теоретичним джерелом щодо квантитативних методів дослідження виступає практикум А. М. Єріної, З. О. Пальян "Теорія статистики" (К., 2009). Бажано було б поповнити список літератури за рахунок таких видань, як: Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Николай Дмитриевич Андреев. – Л. : Наука, 1967. – 403 с.; Гладкий А. В., Мельчук И. А. Элементы математической лингвистики. – М. : Наука, 1969; Головин Б. Н. Язык и статистика. – М. : Просвещение, 1971.

4. У роботі трапляються окремі стилістичні та орфографічні негаразди (Див. текст дис. с. 11, 16, 17, 28, 71, 108, 158, 180 тощо).

Попри висловлені зауваження і побажання, дисертація п. В. І. Калініченко **"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПИХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах"** може бути кваліфікована як самостійне дослідження, теоретичне значення якого полягає у зіставному психолінгвістичному вивченні вербалізацій вищезазначених бінарних концептів в українській та англійській мовах на тлі їх лексикографічного розгортання та психо-соціальної концептуалізації із використанням методів математичної лінгвістики як моделювальних і верифікуючих щодо вихідних дослідницьких презумпцій.

Дисертаційне дослідження Віри Ігорівни Калініченко **"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПИХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах"** є завершеною, концептуальною, перспективною науковою працею, що відповідає вимогам, які наразі висуваються Департаментом атестації кадрів МОН України щодо кандидатських дисертацій, а її авторка, Віра Ігорівна Калініченко, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.